

Мельник В.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і соціально-поведінкових наук,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ ТА ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Мельник В.В. Функціонування кластерних утворень та шляхи використання в Україні. У статті досліджено основні теоретичні та практичні аспекти формування кластерної моделі організації господарської діяльності як одного із перспективних напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємств. Розглянуто питання кластеризації економіки як ефективного механізму підвищення конкурентоспроможності. Кластерна модель – це інструмент, який посилює здатність громад поліпшувати свій рівень життя. Упровадження стратегій місцевого економічного розвитку з використанням кластерної моделі – це діяльність, спрямована безпосередньо на розбудову економічної конкурентоспроможності регіону задля поліпшення його економічного становища. У статті обґрунтовано необхідність створення кластерних структур в економіці.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки, кластер, кластерна політика, кластерний підхід, інноваційний кластер, регіональна політика.

Мельник В.В. Функционирование кластерных структур и пути использования в Украине. В статье исследованы основные теоретические и практические аспекты формирования кластерной модели организации хозяйственной деятельности как одного из перспективных направлений повышения конкурентоспособности предприятий. Рассмотрены вопросы кластеризации экономики как эффективного механизма повышения конкурентоспособности. Кластерная модель – это инструмент, который усиливает состоятельность громад улучшать свой уровень жизни. Внедрение стратегии местного экономического развития с использованием кластерной модели – это деятельность направленная непосредственно на развитие экономической конкурентоспособности региона с целью улучшения его экономического состояния. В статье обосновано необходимость создания кластерных структур в экономике.

Ключевые слова: конкурентоспособность экономики, кластер, кластерная политика, кластерный подход, инновационный кластер, региональная политика.

Melnyk V.V. Clusters' Functioning and Ways Using in Ukraine. In the article the basic theoretical and practical aspects of forming of cluster model of the organization of economic activity are considered as one of perspective directions of increase of competitiveness of enterprises. The questions of clusterization of economy are examined in the article, as an effective mechanism of increase of competitiveness. The cluster model is a tool that strengthens the ability of communities to improve their standard of living. Implementation of strategies for local economic development using cluster model is an activity aimed directly at building economic competitiveness of the region to improve its economic situation. The article grounds the necessity of creating cluster structures within economy.

Key words: competitiveness of economy, a cluster, cluster policy, cluster approach, innovative cluster, regional policy.

Постановка проблеми. Останнім часом взаємозалежність країн світу все більше зростає. Результатом таких змін є процеси глобалізації, що складаються із сукупності політичних, економічних, демографічних та соціальних процесів, що впливає на формування взаємозалежності держав. І як наслідок, взаємодія вищезазначених процесів приводить до формування глобальних світових ринків, подальшої модернізації на основі найновітніших технологій, утворення нових центрів економічного тяжіння і політичного впливу. Результатом вищезазначених процесів стає новий рівень конкурентоспроможності не тільки між країнами, а і між різноманітними регіональними угрупованнями [11].

На мікрорівні інтеграція здійснюється шляхом формування в економіці країни господарських бло-

ків – кластерів, які об'єднують фірми й організації на визначеній території, що пов'язані між собою випуском кінцевої продукції. При цьому регіон, усередині якого вони розташовуються, варто розглядати як місце нагромадження «критичної маси» соціального й людського капіталу, наукового, інноваційного й виробничого потенціалів. Тільки за наявності такого утворення кластери виявляються стійкими, системно-емерджентними і конкурентоспроможними [13, с.198].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти кластерної форми організації підприємств відображено в працях як закордонних вчених-економістів, так і вітчизняних дослідників, таких як М. Портер, Е. Бергман, Е. Браун, Е. Фезер, М.П. Войнаренко, Б.М. Данилишин, О. Кірдан, В. Савченко, С. Соколенко, В. Стойка, Ю.В. Міхеев

та інші. Водночас ця проблематика досі залишається актуальною.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити кластерні форми організації як головний напрям територіального розвитку, відмітити позитивні наслідки впровадження кластерної форми організації підприємств, обґрунтувати необхідність упровадження кластерних ініціатив в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кластер у сучасному його розумінні був запропонований професором Гарвардського університету М. Портером. Він висунув припущення, що ключовим фактором конкурентоспроможності національної економіки виступають співтовариства господарюючих суб'єктів, що пов'язані мережею партнерських відносин. При цьому вони інтенсивно взаємодіють один з одним на комплексній основі.

За своєю природою кластер є засобом територіальної організації продуктивних сил економіки, що сприяє поширенню ринкових відносин і відповідає потребам українського сьогодення. При цьому поняття «кластер» не є абсолютно новим для пострадянської науки, адже в практиці економічних досліджень закріпилося поняття територіально-виробничого комплексу (ТВК). Він являє собою сполучення підприємств і установ, для якого територіальна спільність його компонентів – додатковий фактор підвищення економічної ефективності завдяки: а) стійкості взаємних зв'язків та ритмічності виробничого процесу; б) скороченню транспортних витрат; в) раціональному використанню всіх видів місцевих ресурсів; г) створенню оптимальних умов для поєднання галузевого (міжгалузевого) планування й управління з територіальним плануванням та управлінням [15, с. 79].

Кластерний підхід є засобом реалізації територіального принципу управління розвитком економіки. Теоретичною базою концепції кластерного підходу є концепція мережної організації бізнесу, основним постулатом якої є визнання того, що здатність фірми до успішної конкуренції безпосередньо пов'язується з її належністю до тієї чи іншої системи стійких зв'язків підприємств [7, с. 140].

Саме підприємницькі мережі – групи спеціалізованих і доповнюючих одне одного підприємств, які співпрацюють для вирішення спільних проблем, – відіграють важливу роль, зокрема, сприяють поглибленню внутрішньорегіональних виробничо-технологічних зв'язків, поширенню інновацій, більш раціональному використанню місцевих ресурсів, дають змогу підвищити технологічний рівень виробництва і конкурентоспроможність промислової продукції [7; 8].

Під час формування кластера всі виробництва в ньому починають надавати одне одному взаємну підтримку. Вигода поширюється в усіх напрямках. Активна конкуренція в одній галузі поширюється на інші галузі кластера. Відбувається вільний обмін інформацією і швидке поширення новачків по каналах постачальників або споживачів, які мають контакти з багатьма конкурентами. Взаємозв'язки всередині кластера, часто абсолютно несподівані, стимулюють розроблення нових шляхів у конкуренції і породжують цілком нові можливості. Людські ресурси та ідеї утворюють нові комбінації [20].

Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на

окремих підприємствах, а на відносинах між підприємствами й установами, які входять до складу кластера. А відносини будуються насамперед на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [12, с. 64].

Визначальним у високій конкурентоспроможності кластерних формувань є:

– з одного боку – використання конкурентних переваг територій, на яких концентрується те або інше виробництво (наявність та якість ресурсів, кваліфікація і вартість робочої сили, територіальне розміщення, природно-кліматичні умови тощо), що дає змогу використати ці переваги для виробництва конкурентоспроможного продукту і підвищення доходів жителів та бюджетів цих територій. З такого погляду кластери виконують функцію своєрідних «точок зростання» регіональних економік, а подекуди й держав загалом;

– з іншого боку – посилення конкурентних переваг через налагодження прямих зв'язків між учасниками кластера (як формальних, так і неформальних), що формуються для спільної діяльності з великотоварного виробництва конкурентоспроможного продукту – окремих учасників без співпраці з іншими та спеціалізації не може налагодити ефективне виробництво. Одночасно це й конкуренція партнерів та інтенсивний обмін інформацією і взаємними вимогами, які спонукають їх до запровадження інновацій [10, с. 6].

Результати численних міжнародних досліджень підтверджують, що хоча процес кластеризації визначається ринковими умовами, проте уряд може підтримати ініціативи підприємств щодо їх об'єднання у кластер через сприяння мережевому процесу та забезпечення сприятливого інституційного оточення [3].

М. Портер наводить два взаємодоповнюючі визначення кластера: як географічну локалізацію в регіоні взаємопов'язаних підприємств і установ у межах окремої галузі; як мережу компаній-постачальників, виробників, посередників та інших пов'язаних з ними елементів ринкової інфраструктури (освітніх закладів, органів державного управління), що взаємодіють у процесі створення додаткової вартості [2, с. 207].

Слід відзначити, що подібним до поняття «кластер» є поняття «індустріальний район» («індустріальний регіон», «індустріальна зона»). Аналіз джерел [8; 19] дає змогу визначити індустріальний район як географічно вигідно розташовану територію з розвинутою інфраструктурою, яка є простою сукупністю різномірних фірм та послуг, лише поряд розміщених. Зазвичай вони не враховують у своїй діяльності взаємозв'язків, новаторських ідей, соціальних відносин. Але в умовах становлення підприємницьких мереж і зростання ролі науково-технічних факторів відбувається трансформація подібних районів: у них активізуються процеси територіального кооперування й комбінування виробництва, поширення генерації нововведень. У результаті виникають регіональні і локальні зростаючі кластерні об'єднання, які є не просто місцевою концентрацією промисловості, а засобом реальної взаємодії підприємств одне з одним та з іншими інституціями.

Спорідненим із поняттям «кластер» є поняття «регіон навчання» – територія, яка формує культуру освіти шляхом створення на місцевому рівні ефективних партнерств за участю всіх секторів суспільства та підтримує й мотивує громадян і організації до безперервної освіти, адже в умовах, коли знання швидко стають застарілими, на перший план виходить вміння швидко вчитися [16].

Аналіз джерел [16; 14] дав змогу визначити, що як і кластерний, цей підхід є заснованим на добровільному співробітництві державного і приватного секторів у процесі досягнення мети – забезпечення сталого економічного й соціального розвитку – шляхом концентрації на процесі освіти і поширення знань як головного фактора розвитку. Головна мета – створити глобально конкурентоспроможний індустріальний потенціал, заснований на знаннях, основний принцип – формальна і неформальна освіта впродовж усього життя шляхом залучення всіх груп місцевого співтовариства і різноманітних економічних структур та спільного використання ресурсів. Увесь цей процес спрямований на підвищення освіти та якості інтелектуального (людського) капіталу як провідної умови прискорення економічного розвитку міста, регіону, країни. Інноваційні процеси у фірмах можна розглядати як освіту: отримання інформації, що перетворюється на знання, яке може бути перетворено у нововведення. Саме тому фірми повинні навчатися, взаємодіяти з іншими фірмами, інституціями, партнерами, постачальниками. При цьому освіта шляхом взаємодії та співробітництва створює синергетичний ефект, який посилюється завдяки територіальній близькості, що також споріднює цей підхід із кластерним.

Підтвердження цього можна знайти в матеріалах офіційних публікацій Європейської комісії [1], де використовується поняття «регіон навчання», щоб підкреслити роль, яку відіграє співробітництво й колективна освіта в регіональних кластерах і мережах для забезпечення інноваційності і конкурентоспроможності регіонів.

У наукових працях розрізняють поняття кластерної політики та кластерної ініціативи. Кластерні ініціативи – це організовані зусилля, спрямовані на зростання і конкурентоспроможність кластера у регіоні, які здійснюються фірмами, урядом або дослідницькими організаціями [10, с. 9]. Згідно з виділеними альтернативними процесами кластеризації у [4], кластерні ініціативи – це:

1) інжиніринговий top-down підхід – процес створення кластера починається «згори», тобто стимулюється з боку держави;

2) органічний bottom-up підхід – певні кроки робляться підприємствами;

3) реінжиніринговий – гібрид попередніх двох.

Дуже близькою до концепції кластерного підходу є концепція «полюсів зростання», за якою в економіці є певні утворення (регіони, галузі, підприємства), розвиток яких суттєво впливає на розвиток інших суб'єктів, супроводжується мультиплікативним ефектом та сприяє зміцненню і розширенню коопераційних зв'язків із підприємствами, що знаходяться як на їх території, так і за її межами [17].

Відзначимо, що досить суттєвою рисою, яка відрізняє кластер від різноманітних формальних об'єднань підприємств, є те, що між підприємствами та іншими учасниками кластерного об'єднання зберігаються конкурентні відносини. Вони не втрачають своєї господарської та юридичної самостійності, а зв'язок є заснованим на спільному використанні наявних конкурентних переваг. Це відрізняє кластерні утворення від концернів або фінансово-промислових груп, у яких основою зв'язків виступає насамперед спільний власник. Від об'єднань корпоративного типу кластер насамперед відрізняє відсутність зв'язків, які засновані на перехресній участі підприємств у капіталі одне одного та майнових зв'язків, відсутній також контроль із боку головних компаній за діяльністю інших учасників (як у холдингах) [5, с. 7].

Об'єднання типу холдингів, концернів, трестів зазвичай мають громіздку управлінську структуру, що не дає змоги гнучко реагувати на постійні зміни ринкового середовища. Кластерна форма організації бізнесу позбавлена зазначених недоліків. Для кластера характерна концентрація (збільшення масштабів виробництва однорідних виробництв у межах виробничого комплексу) і кооперація (різноманітні виробничі зв'язки підприємств). Це відрізняє кластер від несистематичної, механічної сукупності підприємств у межах регіону [6, с. 37].

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах глобалізації галузевий розподіл втратив свою актуальність. Суттєвими факторами, які впливають на зміцнення конкурентоспроможності національних економік, стали розвиток кластерних інноваційних процесів та ефективна державна регуляторна політика. Тобто перехід на нову модель економічного розвитку вимагає удосконалення ринкових механізмів господарювання та активізації інноваційних процесів, створення нових систем територіальної взаємодії підприємств.

Список використаних джерел:

1. Making a European area of lifelong learning e reality / Communication from the Commission Luxembourg: Office for official Publications of the European Communities, 2001 // Available from internet. URL: <http://europa.eu.int/comm/education/policies/>
2. Michael E. Porter. The Economic Performance of Regions // Regional Studies. – 2003. Volume 37. P. 549.
3. Roelandt, T.J.O., den Hertog, P., van Sinderen, J., van den Hove, N. (1999) Cluster Analysis and Cluster-based Policy in the Netherlands, in Roelandt and Den Hertog // www.urenio.org.
4. The Cluster Policies Whitebook / Andersson T., Schwaag S.S., Sorvik J., Hansson E.W. // www.iked.org.
5. Богма О.С. Особливості внутрішніх та зовнішніх зв'язків кластерних об'єднань / О.С. Богма // Простір і час сучасної науки : II всеукраїнська наук.-практ. Інтернет-конф., 2007 р. : тези допов. К., 2007. Ч. 1. С. 6–8.
6. Воронов А. Кластеры – новая форма самоорганизации промышленности в условиях конкуренции / А. Воронов // Маркетинг. 2002. № 5 (66). С. 37–43.
7. Ганущак Л.М. Шляхи використання зарубіжного досвіду управління інноваційним потенціалом підприємств в Україні / Л.М. Ганущак / Актуальні проблеми економіки. 2006. № 4 (58). С. 135–142.

8. Захарченко В. П'ятий цикл індустріального розвитку і формування промислових територіальних систем / В. Захарченко // Економіка України. 2005. № 11. С. 38–45.
9. Кірдан О.П. Особливості забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку / О.П. Кірдан // Економічний вісник університету : Збірник наукових праць учених та аспірантів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» 2015. Випуск 25/1. С. 7–10.
10. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. 2010. № 11. С. 3–13.
11. Кулявець В.Г. Розвиток кластерів в умовах глобалізації / В. Г. Кулявець // Матеріали наукової інтернет-конференції Соціум. Наука. Культура. URL: <http://intkonf.org>
12. Мазнев Г.С. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження / Г.С. Мазнев // Економіка АПК. 2013. № 8. С. 63–67.
13. Макаренко М.В. Формування регіональної кластерної політики / М.В. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. 2011. №12. С. 197–206.
14. Макарычев А. Проектные сети, трансферт знаний и идея обучающегося региона [Электронный ресурс] / А. Макарычев // Журнал Pro et Contra. URL: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra>.
15. Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів : матеріали Міжнародного Економічного Форуму (Київ, 16 лист. 2001 р.). К. : КНЕУ, 2001. 164 с.
16. Обучающийся регион как мировой феномен / Региональная общественная организация по сотрудничеству в области науки, культуры, образования и экономики / А.В. Крупкин, Н.П. Литвинова, В.В. Маркушева, Л. А. Иванова. URL: <http://www.despb.com>.
17. Семенов В. Регіональний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону / В. Семенов, В. Мозгальова, І. Давиденко // Регіональна економіка. 2006. № 3. С. 78–89.
18. Стойка В.О. Інновації як чинник забезпечення ефективного суспільного виробництва / В.О. Стойка // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 6. С. 28–31.
19. Трифонов Ю.В. Выбор стратегии развития предприятия в территориально-отраслевом контексте / Ю.В. Трифонов, М.Л. Горбунова. –URL: www.unn.ru/pages/vestniki_journals_West_econ_finans_2004.pdf.
20. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів в ЄС / М.П. Хмара. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/Ekon/2009_6/32.pdf